

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پڙو، شڪاھ علوم انسانی و مطالعات فریبگی
پرتال جامع علوم انسانی

بازرس

مطابق فرهنگها و لغت نامه‌ها، بازرس کسی است که از طرف وزارت خانه‌ها و اداره‌ها به کارهای کارمندان و کارکنان رسیدگی کرده، درستی یا نادرستی کارهای آنها را به رئیس یا وزیر آگهی می‌دهد و بیشتر مفتش نامیده می‌شد.^۱ مفتش نیز، جوینده و کاونده^۲ یا کسی است که می‌جوید و می‌کاود و تفتیش می‌کند، مباشر، سرکار، ناظر^۳ و پژوهنده^۴ نیز آمده است. در گذشته که به بازرس مفتش می‌گفتند، بیشتر، منظور، بازرسان و مأموران نظارت بر مواد مخدر (تریاک) بود. این مفتشها اغلب بین راهها جلوی اتوبوسها و وسایل نقلیه را می‌گرفتند و کیف و چمدان و بار مسافرین را تفتیش می‌کردند و با سیخ و میله‌های نوک تیز و بلندی که داشتند درون کیسه آرد و گندم و حبوبات و حلبهای روغن و عسل مسافرین را میل می‌زدند. بعد نوک میله یا سیخ را بو می‌کردند که نکند به این وسیله تریاک حمل و نقل گردد. برخی از این بازرسها گاهی ناخنکی هم به بارها می‌زدند و از رشوه و هدیه هم روگردان نبودند. مثل بازرسهای امروزی نبودند که حتی شنیده می‌شود از خوردن آب و چای بازرسی شونده یا مؤسسه مورد بازرسی هم پرهیز می‌کنند.

رندی می‌گفت: کار بعضی از بازرسهای قبل از انقلاب مصداق این شعر بود که:

اگر ز آب یکی دستِ گربه تر گردد همی تکاند و در خشکی اش شتاب کند
ولی ورا چو نظر افتد به ماهی حوض برای خوردنش تا دم خود در آب کند
با ذکر این مقدمه به اصل مطلب می‌پردازیم.

۱. لغت مصوب فرهنگستان.

۲. آنندراج.

۳. لغت نامه دهخدا.

۴. ناظم الاطیبا.

مبانی نظارت و بازرسی در اسلام

خداوند متعال در قرآن مجید کراراً بندگان خود را به انجام دادن اعمال خیر و پسندیده سفارش فرموده و پیروزی و رستگاری را در گرو اعمال صالح و انجام واجبات و ترک محرمات قرار داده است. و نیز هشدار داده که مواظب کوچکترین حرکات و کارهای خود باشند، زیرا هیچ حرکت و عملی از نظر تیزبین و دقیق الهی و فرشتگان مأمور و ناظر مخفی نمی‌ماند. باید مراقب و مواظب باشیم در محضر خدا نافرمانی و گناه نکنیم.

برابر آیات و اخبار در روز رستاخیر، چشم، گوش، زبان، دست، پا و همچنین مکانها و موجودات این عالم نسبت به اعمال و رفتار انسانها گواهی می‌دهند. «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيَّهِمُ السَّمِئَاتُمْ وَأَیْدِيَهُمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ: بترسند از روزی که زبان و دست و پایشان بر اعمال آنها گواهی دهد».^۱

آنچه را بندگان در شب و روز انجام می‌دهند بر خداوند سبحان پوشیده نیست و از آن گاهی دقیق دارد و علمش بر آن احاطه دارد. «اعضای بدن شما گواهان او و اندام شما سپاهیان او و ضمائر شما جاسوسان او و خلوت‌های شما عیان او است».^۲

اطاعت و اجرای قوانین و دستورهای اسلامی، وظیفه هر مسلمان است لیکن مسؤولان حکومت اسلامی و مجریان و نظارت کنندگان، وظایف و تکالیف سنگین تری دارند؛ برای نمونه:

روایت است که حضرت محمد (ص) هرگاه لشکری را به جایی می‌فرستادند و امیری را برای آن برمی‌گزیدند یکی از افراد معتمد و مورد وثوق خود را نیز به همراه او می‌فرستادند تا همواره رفتارهای وی را زیر نظر داشته باشد و برای پیامبر (ص) گزارش کند.^۳

حضرت امام علی (ع) در فرمانهایی که برای فرمانداران و مسؤولان حکومت صادر

۱. قرآن مجید، سوره نور، آیه ۲۳.

۲. از فرموده‌های مولای متقیان در نهج البلاغه.

۳. نقل از امام رضا (ع)، میزان الحکمه، ج ۲، ص ۴۵.

می فرمودند، به کزات نظارت و بازرسی و اعمال روش تشویق و تنبیه و رعایت نظم و انضباط را تأکید می نمودند. در فرمان معروف به مالک اشتر می فرمایند: «... کارهای کارگزارانت را تحت نظر بگیر و بازرسانی مخفی از کسانی که اهل صدق و وفا هستند بر آنان بگمار. چراکه زیر نظر داشتن امور کارگزاران به صورت پنهان و مخفی آنان را وادار به امانت داری و مدارا با رعیت می نماید» و در ادامه می فرماید: «ای پسر حارث، در عملیات کارکنان حکومت خود نیک بازرسی کن و با دقت آنکه با فداکاری انجام وظیفه می نماید باید قولاً و عملاً تشویق شود، حتی کوچکترین اقدام ستوده اش را هم نباید ندیده انگاشت، در مقابل، از بدکاران نیز لازم است مطابق مقررات اسلام انتقام کشی و کیفرجویی. و لایکونن المحسن و المسئئ عندک بمنزله سوائه. ای مالک هرگز مباد که در حکومت تو خادم و خائن یکسان باشند. زیرا خادمی که در ازای خدمت خود مزد و مرحمت نبیند، دلسرد و بی قید گردد، و خائنی که جزای خیانت خود را به حد کمال نیابد، کردار زشت خود را با جرأت و جسارت بیشتری تکرار می کند.»^۱

امام علی (ع) یکی از وظایف مردم نسبت به زمامدار را «نظارت همگانی» می داند که با نصیحت و یادآوری، چه در حضور و چه در غیاب باید انجام دهند و مراقب امور باشند.

ارتباط نظارت و بازرسی با امر به معروف و نهی از منکر

خداوند بزرگ در آیه ۷۱ سوره توبه فرموده: «مردان و زنان با ایمان یار و دوستدار یکدیگرند. خلق را به کار نیکو وادار کرده و از کار زشت منع می کنند...» برابر اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز «دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر وظیفه ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت... و المؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیاء بعض یأمرون بالمعروف و ینهون عن المنکر».

هنگامی که مردم و کارکنان دولت اعم از آمر و مأمور، رئیس و مرؤوس، وزیر و مشیر با چشم خود می بینند که کارها حساب و کتاب دارد و تشکیلاتی هست که به طور مستمر و

منظم و با دقت بر امور نظارت می‌کند، خوب و بد و خائن و خادم را تشخیص می‌دهد و برای پاداش و کیفر به دستگاه قضایی و مسؤول ذی صلاح معرفی می‌کند، هرگز خیال قانون شکنی و تجاوز و تعدی به خود راه نمی‌دهند.

شایان ذکر است که هر وقت صحبت از امر به معروف و نهی از منکر می‌شود، عده‌ای تصور می‌کنند که این وظیفه الهی فقط به حجاب و طرز پوشش و رفتار و اعمال ظاهری و سطحی افراد خاصی خلاصه و مربوط می‌شود که باید با خشونت با آن برخورد کرد. در صورتی که طبق دستور آسمانی و آیات الهی باید مسایل و مشکلات اساسی و بنیادی جامعه نیز مورد توجه و نظارت قرار گیرد. باید با ظلم و ستم، بی عدالتی، رشوه، عاملین ناامنی و سلب آزادی و امنیت اجتماعی و غارتگران مال و اموال بیت المال و سرمایه‌های ملی مبارزه و برخورد کرد.

زمانی که نظارت و بازرسی مستمر در کار باشد، حقوق و آزادیهای عمومی مطرح در اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به ویژه بندهای ۶الی ۱۰، ۱۲ و ۱۴ ذیل آن و سایر اصول مربوطه تأمین و تضمین می‌گردد.^۱

اشکال بازرسیها

۱- بعضی از بازرسیها در اثر عدم آگاهی از قوانین و مقررات و فنون بازرسی و نداشتن تجارب لازم، مسایل اصلی و اساسی را رها کرده و به موارد جزئی و کم اهمیت می‌پردازند و آن را بزرگ جلوه می‌دهند، به عبارت دیگر شتر را رها کرده و دنبال مهار آن می‌گردند.

۱. بند ۶- محو هرگونه استبداد و خودکامگی و انحصارطلبی.

بند ۷- تأمین آزادیهای سیاسی و اجتماعی در حدود قانون.

بند ۸- مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش.

بند ۹- رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی.

بند ۱۰- ایجاد نظام اداری صحیح و حذف تشکیلات غیر ضروری.

بند ۱۲- پی ریزی اقتصاد صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و

برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه.

بند ۱۴- تأمین حقوق همه جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و

تساوی عموم در برابر قانون.

۲- عده‌ای از بازرسیها فراتر از وظایف و صلاحیت قانونی خود، به بازجویی و محاکمه افراد می‌پردازند.

۳- برخورد نامناسب و نامطلوب و رفتار نامعقول و تهدیدآمیز اغلب بازرسان با بازرسی شوندگان.

۴- اعمال سلیقه و نظر شخصی برخی از بازرسان و ممیزان مالی و اداری بدون توجه به مقررات و ضوابط و تعرفه‌های قانونی.

۵- روشن و صریح نبودن پاره‌ای از قوانین و مقررات یا تناقض برخی مواد قانونی با یکدیگر و عدم هماهنگی بین بعضی دستگاه‌های اداری از حیث کار و وظیفه مشابه و مربوط به همه.

۶- در مواردی از بازرسیها مسؤولان و مسببان اصلی خیانتها و تخلفات به لحاظ نفوذ و قدرتی که در دستگاه اداری دارند، نادیده گرفته می‌شوند و امور مربوط به آنها اصلاً مورد بازخواست و بازرسی قرار نمی‌گیرد. در عوض، مأموران زیر دست و ضعیف بازرسی و مؤاخذه می‌شوند.

این عوامل سبب شده که تلقی بازرسی شوندگان از مفهوم «بازرسی»، همان ایجاد دردسر و پرونده سازی باشد. و بازرسی آن طور که باید و شاید جایگاه واقعی خود را پیدا نکند.

مشکل دیگری که بازرسیها و واحدهای نظارت کننده دارند، وجود بازرسیهایی با اخلاق و رفتار گوناگون و خصوصیات منحصر است که به چهار گروه تقسیم بندی شده‌اند:

۱- بازرسیهای صالح، مطلع، عاقل، دلسوز و بی نظر که تعدادشان بسیار کم است و به قول معروف «حکم کیمیا را دارند» این گروه در کار خود استادند، هم آموزش و تذکر می‌دهند و هم اگر فساد و خلافی در کارها دیدند، بدون اغماض، صریح و قاطع موضوع را گزارش می‌کنند.

۲- بازرسیهای آگاه، عاقل، با تجربه ولی محافظه کار. این دسته، کارها را اصطلاحاً «سنبل» می‌کنند و با زرنگی «یکی به میخ می‌زنند و یکی به نعل» و زیرکانه از کنار

مسایل می‌گذرند.

۳- دسته سوم، نه دانش و تجربه کاری دارند و نه حسن نیت؛ قبول هم نمی‌کنند که نمی‌دانند، لذا با بدبینی‌ای که به همه چیز و همه کس دارند وقتی به آنها می‌گویند برو کلاه بیاور می‌روند سر می‌آورند.

۴- این گروه، از دانش و فنون کار و تجربه کافی بی بهره هستند و به خاطر همین عدم اطلاع و ناواردی اصل را رها کرده و فرع را می‌گیرند در نتیجه موجبات دردسر و زحمت و بدبینی و نارضایتی بازرسی شوندگان و ادارات ذی ربط را فراهم می‌سازند.

پیشنهادها

وضع و تصویب قانون و مقررات برای جامعه به تنهایی کافی نیست. مهم، محترم شمردن قانون و اجرای صحیح آن است که لازمه تحقق این امر وجود قوه اجرایی و تشکیلات قضایی توانمند و نیروی مراقبت دقیق می‌باشد.

حضرت امام علی (ع) می‌فرمایند: «در آن موقع که بازرسان بر خیانت حاکمی شهادت دادند، اجازه داری که آن دون فطرت را در کمال مذلت و خجلت به سوی خود فراخوانی، آنچه را از دیگران ربوده، تا آخرین دینار از او بازگیری و بدان شکنجه و عذاب که قرآن مجید دستور داده کیفرش دهی، او را برای همیشه از خدمات دولتی محروم سازی و داغ ننگین خیانت را آنچنان بر پیشانی‌اش بگذاری که تا قیامت به هیچ وسیله سترده نشود و آن اندازه در فضیحت و رسوایی‌اش اصرار نمایی که تا جهان باقی است سرافکننده و شرمسار بماند تا همه او را بشناسند و از سرگذشت او درس عبرت خوانند و در نتیجه از حدود و حق و حقیقت منصرف نشوند.»^۱

برای نظارت و بازرسی و تشخیص سره از ناسره و خادم از خائن پیشنهاد می‌شود:

۱- اشخاص صالح و لایق و آگاه به مسایل و فنون و امور مربوطه برای بازرسی انتخاب شوند. البته این بدین معنا نیست که تا امروز این امر رعایت نشده، بلکه به لحاظ اهمیت و حساسیت موضوع باید در انتخاب و انتصاب بازرسان و نظارت کنندگان دقت

بیشتری معمول گردد.

۲- کسانی که مسؤولیت امر به معروف و نهی از منکر یا نظارت را عهده دار می‌شوند باید اولاً شناخت کامل از مسایل و معروف و منکر داشته باشند، ثانیاً خود، عامل به معروف و کارهای خوب باشند و از منهیات پرهیز نمایند تا جایی که با اعمال و رفتارشان مردم را به نیکیها تشویق و ترغیب نموده و از بدیها و خلافها بازدارند.

ثالثاً، به پیروی از آیه «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْنًا...»^۱؛ با کمال آرامی و نرمی سخن گویند، باشد که از این خواب غفلت و غرور بیدار و متذکر شود یا از خدا بترسد. برخورد خوب و سخن نرم داشته باشند. رابعاً، موضوع منکر را خیلی بزرگ نکنند و به جزئیات خیلی حساسیت نشان ندهند و مسایل کلی و ریشه‌ای را مقدم شمرند. خامساً، شخصیت فرد یا افراد کاملاً حفظ شود و مفسده‌ای به دنبال نداشته باشد. سادساً، متوجه باشند هر انسانی به غیر از معصومین در معرض لغزش و خطا قرار دارد و البته هرچه مسؤولیت سنگینتر باشد این اشتباه برای جامعه خطرناکتر است.

۳- بازرسان مسلمان باید با ادب و مهربانی و متانت با بازرسی شونده‌گان رو به رو شوند و بازرسی خود را شروع نمایند. بازرسها هرگز حق ندارند با خشونت و عصبانیت با بازرسی شونده‌گان برخورد نمایند.

۴- مولای متقیان امام علی (ع) بازرس را به منزله «عیون» می‌دانند. بنابراین بازرس موظف است به کارهای مسؤولین و کارکنان رسیدگی کند و درستی یا نادرستی آنها را به مراجع ذی صلاح گزارش نماید و حق ندارد به بازجویی و محاکمه افراد بپردازد. در بازرسیها باید مسایل مثبت و نیز امر تشویق هم مورد توجه قرار گیرد و بازرسی فقط به قصد و نیت مسایل منفی و تخلف نباشد.

۵- توجه به کار و خدمت بازرس بسیار مهم است. اگر بازرس به وظایف و تکالیف خود خوب عمل کرد، باید مورد تشویق معنوی و مادی قرار گیرد و در صورتی که گزارش خلاف داد یا عملی خلاف مرتکب شد باید فوراً مورد مؤاخذه و تنبیه قرار گیرد، به علاوه بازرسی

که به کارهای مهم و حساس نظارت و رسیدگی می‌کند و با درآمدهای کلان و ارقام و اعداد نجومی روبه‌رو می‌شود، باید از نظر زندگی و معیشت در تنگنا نباشد. حداقل از یک رفاه نسبی برخوردار باشد که خدای ناکرده دچار وسوسه و لغزش نگردد.

۶- نکته قابل توجه، به اجرا درآمدن به موقع و ترتیب اثر دادن به نتیجه و کار بازرسیهاست. اگر بنا باشد بازرسان و نظارت‌کنندگان روزها و ماهها زحمت بکشند و تلاش کنند و عملکرد دستگاه یا مؤسسه‌ای یا مقام مسؤلی را بازرسی و رسیدگی کنند و اطلاعات و مدارک و مستندات لازم را جمع‌آوری نمایند، ولی با تضمینهای قانونی نسبت به آن، اقدام لازم و برخورد متناسب نشود یا موضوع به کاغذ بازی و دفع الوقت و انحراف جریان بگذرد این امر موجب یأس و بدبینی و سلب اعتماد مردم از سلامت دستگاههای اداری کشور و بازرسی و نظارت می‌گردد و از طرفی تجری و گستاخی متخلفان و بدآموزی سایرین و در نهایت بی‌اعتنایی و دل‌سردی بازرسان و نظارت‌کنندگان را سبب می‌شود.

۷- همکاری و هماهنگی بازرسیها با یکدیگر و استفاده از تجارب و راهکارهای مؤثر و موفق در امر بازرسی.

۸- هرچند چهل به قانون و مقررات رافع مسؤلیت نیست، لیکن ایجاب می‌کند مسؤولان و متصدیان و مأموران امور را به طرق مقتضی آموزش داد.

بسیاری از تخلفات از عدم آگاهی به قوانین و مقررات و بی‌اطلاعی از عواقب آن انجام می‌شود یا پاره‌ای از شکایات و نارضایتیها در اثر آشنا نبودن به مسایل و مشکلات کارهاست که در این زمینه باید برابر قانون اساسی امکانات آموزش عمومی برای آشنایی مردم با حقوق فردی و اجتماعی‌شان را فراهم ساخت. همچنین در خصوص مسایل و مشکلات و نقایص موجود در قوانین و مقررات یا تناقض بعضی از مواد قانونی با یکدیگر نظارت‌کنندگان باید پیشنهاد و طرحهای مفید و لازم تهیه نموده و برای رفع و اصلاح آن به مقامات مسؤول گزارش نمایند.

۹- نظارت‌کنندگان وظیفه دارند دستگاههای زائد، عریض و طویل، پر هزینه و مشابه را که وجود آنها جز تحمیل هزینه‌های سنگین به مردم و دولت، ایجاد زحمت و معطلی و

نارضایتی، اتلاف نیروی انسانی و وقت نتیجه گیری ندارند، شناسایی نمایند و با بررسی و تحقیق همه جانبه و کارشناسیهای لازم، زائد بودن یا لزوم به ادغام و محدود کردن پُستهای سازمانی و تشکیلات اضافی بعضی از وزارتخانه‌ها یا مؤسسات مشابه را برای اطلاع و اقدام به دولت و مسؤولین مربوطه گزارش و پیشنهاد نموده و تا حصول نتیجه موضوع را پیگیری نمایند.

برای مثال، در یک کشور اسلامی و انقلابی که نیاز شدید به مدرسه و فضای آموزشی و پرورشی دارد و تحصیل علم و دانش را بر هر مرد و زن مسلمان فریضه می‌داند،^۱ برای تحقق بند ۲۱۰ از اصل سوم قانون اساسی از ایجاد و احداث ساختمانهای کاخ مانند و پر زرق و برق و تجملی و پر هزینه بانکها در مرکز و در نقاط گران قیمت شهرها و وزارت خانه‌ها و سازمانها و واحدهای وابسته به آنها به طور جدی و فوری جلوگیری کرد و این سرمایه‌های عظیم را با مد نظر قرار دادن اصل «الاهم و فالاهم» برای نیازهای اساسی و حیاتی جامعه مانند: آموزش و پرورش (تحصیل رایگان مصرح در اصل سی‌ام^۳ و بند سه^۴ از اصل سوم قانون اساسی) تأمین بیمه، بهداشت و درمان، توسعه اقتصادی صحیح و عادلانه، توسعه کشاورزی و دامپروری، احداث مسکن، راهسازی مطمئن، فراهم ساختن کار و شغل و امکانات از دواج جوانان مملکت و سایر کارهای زیربنایی و اساسی و مردمی سوق داد و هزینه کرد.

-
۱. طَلَب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة. جستن علم بر هر مرد مسلمان و هر زن مسلمان واجبست. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحه، (حدیث نبوی).
 ۲. ایجاد نظام اداری صحیح و حذف تشکیلات غیر ضرور.
 ۳. دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسائل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور به طور رایگان گسترش دهد.
 ۴. آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی.

پښتونستان د علومو او مطالعاتو مرکز
پرتال جامع علومو انسانی